

Kolektiv autorů

Wihoda, Martin (editor)

Historický čas a jeho kategorizace

In: Dvořák, Tomáš; Fasora, Lukáš; Chocholáč, Bronislav; Malý, Tomáš; Nečasová, Denisa; Stoklásková, Zdeňka; Wihoda, Martin. *Úvod do studia dějepisu. 1. díl.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 18-28

ISBN 978-80-210-7012-7; ISBN 978-80-210-7015-8 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130412>

Access Date: 23. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3.

HISTORICKÝ ČAS A JEHO KATEGORIZACE

Do záhlaví následujících úvah by docela dobře mohl být vetknut povzdech Aurelia Augustina, že on sám ví, co je čas, jen pokud se jej na to nikdo nezeptá. Nelze než souhlasit, neboť banální otázka „kdy“ nás provází doslova od kolébky až do hrobu, a přece se nikdy nedobereme jediné odpovědi. Sotva se tedy divit, že různé definice připomínají doširoka rozevřený vějíř názorů, jejichž výčet začíná ve starověku u neomezeného a nekonečného času klasické řecké filosofie, pokračuje třeba představami Bedy Ctihodného († 735), který čas chápal jako měřítko pozemského bytí, až po jednotnou a jednotvárnou nepřetržitost veškerého fyzického vesmíru Isaaca Newtona († 1727), proměnlivý čas Alberta Einsteina († 1955) nebo čas coby formu lidského vědomí. Obecná shoda vládne snad v jediném. Že vedle času cyklického, který je příznačný spíše pro archaické společnosti a řídí se střídáním ročních období a pohyby nebeských těles, známe rovněž čas lineární, jenž vychází z představy o absolutní omezenosti, neopakovatelnosti a jedinečnosti běhu událostí. A jako má lineární čas začátek, příkladem nám budiž Stvoření světa, Potopa, Ukřižování a Vzkříšení, má i konec, kterým je třeba pro křesťany Poslední soud a nebeský Jeruzalém. Platí rovněž, že se jedinec i společnost soustavně pohybují mezi časem cyklickým a lineárním. Že vedle kalendáře s konvenčně daným pevným počátkem a koncem rytmezují čas i roční období. Čas také může být privátním statkem i veřejnou hodnotou, a rovněž naše životy neprotíná jediná časová osa, nýbrž několik souběžných nebo se křížících, vždy však vzájemně se ovlivňujících „časů“.

Dodejme rovněž úvodem i to, že čas je spoután mezníky, které z něj činí chronologii. Ta dala vzniknout kalendářům, v nichž můžeme spatřovat linie cest, po nichž se ubírala společnost na své pouti od přirozeného, cyklického času k času lineárnímu, aby od střídání dne a noci, ročních období a pohybů Slunce a Měsíce dospěla k důmyslnému rozdělení času do hodin a minut, které již nejsou spjaty s přírodou, ale se společně sdílenými hodnotami. Shrnuto, uspořádání času je produktem lidské mysli. Je vyjádřením vztahu k minulosti a dokladem vědomé snahy zajistit si místo v paměti. Je také subjektivní a vypovídá o dobově podmíněném chápání světa.

Hledání počátku

Výchozím bodem úvah o čase se nezřídka stává „přítomnost“, z jejíž perspektivy, ať vědomě nebo bezděčně, přistupujeme k výkladu dějinných souvislostí. Kde však hledat onen předěl mezi minulostí a přítomností? Francie, alespoň podle školních osnov, vstoupila do současnosti v roce 1789, sousední Německo si připomíná pád nacismu (1945) a druhé sjednocení (1990), zatímco středovýchodní Evropa se rozpačitě hlásí k rozpadu podunajské monarchie (1918), k němuž německé, polské, maďarské, české a slovenské učebnice připojují rok 1989. Ve výčtu by bylo možno pokračovat, nicméně i náhodně zvolené příklady dokazují, že přítomnost je ideologickým projektem, konstrukcí, která nám sděluje, co se stalo „předtím“ a co „potom“. Společenská poptávka po ostrých předělech mezi minulostí a přítomností nutně vede k přeceňování událostních dějin, mocenských zvrátů, revolucí a válek. Do historického slovníku se tak vkradlo poněkud svérázné sousloví „dějiny přítomnosti“, aniž by si jeho uživatelé uvědomovali, že přítomnost je pouze společenskou konvencí a že přirozený tok událostí žádný protiklad mezi minulostí a přítomností nezná.

Do minulosti soustavně přepadávající přítomnost se zhmotňuje v otázce, „kdy“ se tak stalo. Zprvopočátku si učenci vypomáhali pohybem nebeských těles, ovšem takto sklenutému výkladu chyběl jistý bod, k němuž by se daly vztáhnout následné příběhy. Nakonec rozhodla náhoda, přesněji zatmění Měsíce 26. února roku 747 př. n. l., které se překrývalo s nástupem babylonského krále Nabonassara. Tak se zrodila „historická éra“, jejíž koncept, čili souvislé řady let od mytické nebo i skutečné události, se rychle rozšířil do řeckých měst na maloasijském a posléze i evropském pobřeží. Značné oblíbenosti se těšila éra Alexandra Velikého s počátkem 12. listopadu roku 324 (př. n. l.), první občanský letopočet vzešel ze seleukovské éry, která začínala 1. října roku 312 (př. n. l.), kdy Seleukos Nikator porazil v bitvě u Gazy Demetria Poliorkéta, přičemž tato ve své podstatě dynastická éra přežívala na Blízkém východě do 11. století a východní křesťané se jí řídili ještě v novověku.

Na evropskou půdu proniklo souvislé datování zásluhou řeckých dějepisců, kteří se ve 4. století (př. n. l.) pokusili sjednotit úřadování spartských eforů se soupisem aténských archontů. Vhodný svorník našli v olympijských hrách, přesněji ve čtyřletém cyklu, jehož počátek spojili s letním slunovratem (1. červencem) roku 776 (př. n. l.), a přestože se výpočty s příběhy archaického věku spíše mýjely, před zlomem letopočtu se cyklická perioda prosadila i v úředních písemnostech antického římského impéria. Císařská kancelář se čtyřleté datace nevzdala ani po roce 394, kdy Theodosius prohlásil hry za přežitek nehodný křesťanů, ve Francii a středověké římsko-německé říši se matná vzpomínka na čtyřletý cyklus objevovala až do 12. století.

Ještě jiným způsobem byl čas odměřován v Římě. Zde si po staletí vystačili se jmény konzulů a svých zvyklostí se přidrželi i po zániku jejich úřadu roku 534 (na Východě 541). Proto císař Justin II. konzulát obnovil a roku 567 jej pevně svázal s výkonem císařské moci. Pečlivě vedené seznamy však nabízely ještě jiné počítání let, a sice od založení města Říma. Dlouho však nebylo jasné, kdy se tak stalo. Nakonec převážil názor M. Terentia Varrona, který roku 43 (př. n. l.) dospěl k závěru, že ona legendární brázda byla vyorána 21. dubna roku 753 (př. n. l.). V hranicích impéria ovšem souběžně platily různé časové soustavy a zejména na Východě se ujala Diokleciánova éra, jejíž počátek byl dán císařskou intronizací 29. srpna roku 284. Zprvu jen pomocný bod na časové ose ovlivnil koptský kalendář a jisté zalíbení v něm našli rovněž muslimští astronomové. Naopak nejasného původu je španělská éra, kterou znalo západní Středomoří. Snad z velikonočních svátků odvozená datace pracovala s 1. lednem roku 38 (př. n. l.) a ve Španělsku se udržela až do 15. století.

Ještě před koncem antiky upoutal zájem dějepisců Starý zákon, přesněji kniha Genesis, která začíná Stvořením světa. Protichůdné pasáže se však vzpíraly prostému čtení a rovněž provedené výpočty se rozcházely o tisíce let. Uznávaný tvůrce křesťanské chronologie Sextus Julius Afrikanus se dopočítal k 1. lednu roku 5502 (př. n. l.), o něco mladší alexandrijská éra začínala 29. srpnem roku 5493 (př. n. l.) a asi nejznámější byzantský letopočet kanonizoval 1. září roku 5509 (př. n. l.). Se šířením křesťanství pronikl do světa Slovanů, takže nakrátko se podle něj datovalo snad i na mojmírovské Moravě.

Byzantská éra se prosadila ve východní Evropě a na Balkáně v časech, kdy se první učenci začali seznamovat s novým kalendářem. Ten vznikl na pultíku Dionysia Exigua, jenž v roce 525 odmítl sestavit velikonoční tabulky podle „neznaoha“ Diokleciána a vypomohl si roky od Vtělení Ježíše Krista (*anni Domini nostri Iesu Christi*). Jak ovšem zbožný počtář usoudil, že uplynulo 532 let od Kristova narození, není známo. Zdá se však, že nahlížel hlavně do Nového zákona a že počátek roku kladl buď k 1. lednu nebo k 25. březnu. Pohříchu právě evangelia vyprávěla příběhy, které nespojoval čas, nýbrž prostor. Porůznu v nich roztroušené datovatelné údaje tak nepřesahovaly obzor povšechných, nezřídka se vylučujících glos a bezděčných poznámek na okraji. Možná i proto Dionysios utajil způsob výpočtu, a kdyby mu na prahu 8. století neuvěřil Beda Ctihodný, jenž podle Kristova letopočtu uspořádal Církevní dějiny Anglů (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*), nejspíš by nápad upadl v zapomenutí.

S Bedovým dílem, v němž franská skriptoria spatřovala nedostižný vzor, se latinskou Evropou začala nenápadně šířit představa, že se něco stalo „po Kristu“ (*Anno ab Incarnatione Domini*). Kristův příchod se objevil v datačních formulích listin karolínského věku, za pontifikátu Lva VIII. roku 963 byl opatrně převzat papežskou kanceláří a na

konci středověku křesťanský letopočet ovládl i Pyrenejský poloostrov. Od reformy Petra Velikého se roky od narození Ježíše Krista staly závaznými v Rusku a jejich znalostí se mohli pochlubit na osmanském dvoře, byť vítězné tažení křesťanské éry bylo završeno až ve 20. století, kdy se, nyní již neutrálně definovaný „naš“ letopočet nebo jen „letopočet“, změnil v celosvětovou normu.

Z krátké výpravy proti toku času je zjevné, že se dnes platný kalendář zrodil víceméně v průsečíku náhodných okolností, z něhož opakované užívání a mocenská převaha Evropy v 19. století učinily konvenci. Dohody a zvyklosti lze ovšem snadno zpochybnit, odmítnout nebo nahradit jinými tak, jako se to stalo ve Francii, kde byl roku 1789 slavnostně vyhlášen revoluční, na desetinné soustavě založený kalendář. Záhy se však ukázalo, že nová, „z rozumu a nikoliv pověr“ vzešlá éra Svobody a Rovnosti, je poněkud těžkopádná a že dlouhé pracovní týdny (9+1) notně přetěžují beztak vyčerpanou společnost. Následoval rychlý návrat do známých vod, jehož litovali leda nakladatelé, kteří přišli o tučné zisky z prodeje srovnávacích tabulek. Neslavný konec revolučního kalendáře neznamena, že by se vedle „našeho“ letopočtu nemohly uplatnit jiné. Ostatně církevní čas muslimů určuje lunární cyklus, který je datován podle hidžry s počátkem v roce 622, kdy Mohamed opustil Mekku a odešel s hrstkou věrných do Medíny. Tradičního kalendáře se nevzdali ani Židé, zatímco Číňané nedají dopustit na šedesátiletý astronomický cyklus. Je-li tedy dnes všem nadřazena gregoriánská, z Dionysiova „výpočtu“ vzešlá soustava, pak nikoliv proto, že by byla lepší, nýbrž proto, že se stala obecně srozumitelnou.

Dlouhý a obtížný vstup „našeho“ letopočtu do dějin lze jistě připsat na vrub různocnění Nového zákona, nicméně vlivnou roli zajisté mohla sehrát skutečnost, že křesťanský kalendář neměl zpočátku pevně daný začátek. Nový rok mohl začínat v lednu, březnu, o pohyblivých Velikonocích nebo v prosinci. Z římské tradice byl převzat 1. leden, který ohlašoval počátek konzulátu, posléze i občanského roku a spolu s juliánským kalendářem jej přijali za svůj i první křesťané. Bujaré novoroční oslavy však 1. lednu propůjčily nepřilíživou pověst. Na koncilu v Tours roku 567 dokonce zaznělo, že lednový předěl je starým omylem (*antiquus error*) a že novoroční alotria budou stíhána klatbou. Výhrůžka se ovšem minula účinkem a po čase ustoupil i papežský stolec, když 1. leden povýšil na svátek Obřezání Páně.

K římským, dokonce ještě k republikánským zvyklostem se vázal 1. březen, který si křesťané oblíbili ve spojení s měsíčním úplňkem, jenž zase určoval datum Velikonoc. Čestné místo zaplnil i ve franské Galii, neboť 1. března se Frankové setkávali na velkém sněmu (*campus Martii*), aby po vojenské přehlídce před králem rokovali o daních a zákonech. Po přesunu březnových polí na květen sice karolínská skriptoria přešla

na jiný způsob datování, nicméně 1. březen ohlašoval počátek roku v Beneventu, do 15. století na Rusi a do svého zániku v roce 1797 se jím řídila benátská republika (odtud *mos Venetus*).

Zvláštní úctě se těšilo Zvěstování Panny Marie, tedy začátek Kristova pozemského bytí (*incarnatio*), které připadalo na 25. březen. Cisterciáky uctívaný mariánský svátek se poté rozšířil po celé latinské Evropě a v Pise i nedaleké Florencii začal sloužit jako předěl mezi starým a novým rokem. Znamější florentský počít (*calculus Florentinus*) však začínal 25. března „po“ našem lednu, pisanský (*calculus Pisanus*) naopak lednu předcházela, takže oba kalendáře dělil jeden rok.

Mimořádnou pozornost křesťané přikládali Velikonocům, jejichž vliv na uspořádání času byl ale zanedbatelný, neboť nedůležitější křesťanský svátek se řídil lunárním cyklem. Velikonocemi datovaný rok neměl pevný začátek a lišil se rovněž počtem dnů. „Velikonoční styl“ se prosadil jen v datačních formulích, které zpravidla uváděly, že se něco stalo před svátky nebo po nich (*ante/post pascha*). Samotný letopočet však podle Velkého pátku nebo Bílé soboty upravoval pouze francouzský královský dvůr.

Svébytným způsobem sledovali běh událostí křesťané ve východním Středomoří, kteří lpěli na Stvoření světa a 1. září. Po cařihradské synodě roku 692 převzala „byzantskou éru“ i východní církve, následovala Rus, kde byzantský letopočet platil mezi léty 1492 a 1699, a balkánské národy, jež se 1. září vzdaly v průběhu 19. věku.

Předpoklady k obecnému uznání nepostrádal ani 25. prosinec, kdy si křesťané na Západě i Východě připomínali narození Ježíše Krista. „Vánoční styl“ rytmizoval kalendáře karolínského věku, k prvnímu z vánočních svátků se opakovaně vracela římská kurie, ve Španělsku se podle Vánoc začalo počítat na konci 15. století a 25. prosinec pietně slavili také věřící v různých koutech středověké římsko-německé říše. Znala jej a užívala také česká panovnická kancelář. Přesto i prosincová éra ustoupila lednové dataci a můžeme se dnes nejdříve dohadovat, zda 1. lednu napomohla přízeň mocných, tištěné kalendáře 16. století, přejímání římského práva nebo vše dohromady. Víme jen, že se tak na evropském Západě stalo až nedlouho před rokem 1600 a že musela uplynout další tři staletí, než se s lednem smířil i zbytek starého kontinentu.

Vraťme se však ještě jednou do antického Říma. Ten se nepotýkal pouze s nejasným počátkem kalendáře, nýbrž i s délkou roku, již mohl stanovit nejvyšší kněz (*pontifex maximus*). Volnosti učinila přítrž teprve reforma, kterou prosadil Gaius Julius Caesar po návratu z afrického tažení ve třetím roce svého konzulátu (46 př. n. l.). Úprava se vracela k starému vztahu kalendáře a ročních období, samotné změny však provedli odborníci, zejména matematik Sosigenes a pisář M. Flavius. Nový kalendář byl založen na slunečním roce, měl 365 dnů a každé čtyři roky měl být navýšen o jeden přestupný

den. Juliánským kalendářem se řídili i křesťané a na nikajském koncilu v roce 325 z něj učinili rozhodující pomůcku pro výpočet Velikonoc.

Délka Juliánského roku byla odvozena z pohybu nebeských těles, nicméně drobná nepřesnost ve výpočtu jej prodloužila o 11 minut a 13 sekund. Zdánlivě zanedbatelný rozdíl si vynutil, aby se každých 128 let posunula všechna roční data o jeden den zpět. Zprvu drobná nepřesnost nikoho netrápila, nicméně ve středověku se již stala předmětem pozornosti a do pokusů o nápravu zasáhly i takové osobnosti, jakými ve své době byli Roger Bacon († 1294), Mikuláš Kusánský († 1464) nebo Mikuláš Koperník († 1453). K zásadní opravě přistoupil papež Řehoř XIII. (1572–1585), který pověřil matematiky a astronomy, aby se snažili o nejvyšší možné sblížení Velikonoc coby nejvýznamnějšího křesťanského svátku s jarní rovnodenností. Ta připadala na 21. březen, a protože v době konečných příprav činil rozdíl mezi Velikonocemi a jarní rovnodenností deset dnů, byl rok 1582 prohlášen za „opravný“. Jinými slovy, bezprostředně po 4. říjnu roku 1582 následoval 15. říjen, přičemž pořadí dnů nebylo narušeno, takže po čtvrtku (4. 10.) následoval pátek (15. 10.).

Nový styl (*stilus novus*) neboli „gregoriánský kalendář“ byl ovšem vnímán jako jeden z výsledků tridentského koncilu, a proto se jím zprvu řídily jen katolické země a jejich kolonie. K Itálii, Španělsku a Portugalsku se připojilo i Polsko, nicméně v litevsko-ruských oblastech narazila reforma na silný odpor. Ještě před koncem roku 1582 se gregoriánským kalendářem začala řídit Francie, následovala katolická říšská knížata a mezi léty 1582 a 1584 byl kalendář přijat v habsburských državách včetně českých zemí. Především ekonomické důvody přiměly k převzetí kalendáře i říšské protestanty (1700) a v roce 1751 se k úpravě kalendáře dopracovala i Velká Británie.

Periodizace a epochy jako historický problém

Soustavné návraty k počátkům v sobě nesly ještě jednu otázku, zda dějiny nenaplňují nějaký skrytý plán. Otcové kritického dějepisectví, Herodotos i Thukydides, se přednostně věnovali přítomnosti, nicméně své poznámky stylizovali s vědomím, že sami žijí v bronzovém (železném) věku, kterému předcházely stříbrné a hlavně zlaté časy blaženosti. Navazovali tak na myšlenky básníka Hésioda, jenž rozdělil osudy lidstva do věku zlatého, stříbrného a měděného, dále věku héroů a konečně věku železného, v němž žil on sám se svými posluchači. Pompeius Trogus žijící za vlády císaře Augusta (27 př. n. l. – 14 n. l.) čtenářům nabídl koncept čtyř po sobě následujících říší, přičemž na konec dějin zasadil Řím, který se stal hlavou celého světa (*caput totius orbis*) poté,

co převzal světovládu od Řeků (Makedonců) a ti zase vystřídali Peršany, jejichž moc vyrostla na troskách říše Asyřanů. Vzestupy a pády mocností (*translatio imperii*) se však zamlouvaly i někdy trpěným, jindy pronásledovaným křesťanům, kteří v osudové posloupnosti čtyř říší našli Danielovo proroctví o čtyřech šelmách. Poslední z nich měla být strašnější a silnější než všechny předešlé, ale podle Daniela měla být přemožena Věkovitým a Synem člověka, po jejichž vítězství se měl vlády chopit lid Nejvyššího, aby s jeho požehnáním nastolil věčné království.

Čtyři po sobě jdoucí říše do svých úvah zabudoval cesarejský biskup Eusebios († 339) a shodně představy se přidržel i Jeroným († 420), který byl přesvědčen, že Daniel měl na mysli římské impérium, po jehož pádu začne nový věk. A jako by mu běh událostí chtěl dát za pravdu, roku 410 se „věčného“ Říma zmocnili Visigóti, v Panonii se usadili Hunové a bezbrannou Galii a Hispánii pustošily germánské kmeny v čele se Svěby, Burgundy a Vandaly. Že se naplnil čas starozákonních proroctví, nepochyboval ani Aurelius Augustinus († 430). Konec dějin však zasadil do půdorysu odvěkého zápasu sil dobra a zla, obce vyvolených ke spáse a obce zatracených, jenž se odehrával v kulisách příběhu čtyř monarchií. Kainovým znamením obtěžkané lidstvo nechal Augustin kráčet temnotou, kterou prosvětovaly paprsky Boží prozřetelnosti, Kristova smrt pak ohlašovala blížící se příchod Antikrista, po němž měli věrní ve víře vstoupit do království nebeského (*Civitas Dei*). Příběh posledního soudu a spásy se před čtenáři rozvíjel jak v prorocké, tak časové linii, neboť Augustinus rozdělil lidské dějiny do šesti věků (*aetates*) po čtrnácti pokoleních, z nichž ten poslední začal narozením Páně a měl trvat do vzkříšení mrtvých.

Čtyřmi říšemi lemovaná cesta k apokalypse se pevně usadila v základech okcidentální civilizace. Plně důvěře a vážnosti se těšila i v dobách, kdy se ukázalo, že Řím nebyl onou čtvrtou říší a že seznam by měl zahrnovat Franky a Němce. Takto si evropský Západ upravil učení o ctnostech (*virtutes*), které putovaly z Babylonu k Řekům a Římanům, aby nakonec daly vyniknout Frankům, ve středovýchodní Evropě (říši) pak samozřejmě Němcům. Jimi měly vyvrcholit dějiny lidských pokolení před nastolením tisíciletého království Kristova.

Augustinovy myšlenky v polovině 12. století obsáhle a nutno dodat i nápaditě rozvinul freisinský biskup Ota († 1158), ale učení o čtyřech po sobě jdoucích říších převzala rovněž kurie, která zdůrazňovala, že vláda nad světem mohla přejít do rukou Franků (nebo Němců) jen pro zásluhy svatého Petra. Čtyři říše a příchodem Spasitele započatý poslední věk však daly vzniknout bohaté sbírce světových kronik (*Chronicon universale*), jež kralovaly dějepisným dílnám a historickému myšlení až do konce epochy, kterou italští humanisté nazvali středověkem.

Jak byly jednotlivé epochy definovány a jaký význam jim byl přisuzován, lze ukázat na středověku, který pronikl do učeneckého slovníku snad na konci 14. století, kdy Francesco Petrarca († 1374) vymezil staletí mezi svou přítomností a skvostnou antikou jako „věk středu“ (*medium tempus*). Nijak nezastíral, že chce negativně rozlišit staré od současného, a není vyloučeno, že svým postojem ovlivnil i správce vatikánské knihovny Giovanniho Andreu, který roku 1468 do svých úvah se stejným znaménkem zapracoval *medium aevum*. Aniž něco takového zamýšlel, sám ostatně zůstal věrný stvoření světa, šesti věkům a čtyřem říším, obratným perem načrtl obrysy světské periodizace. O dvě století později již středověk „odděloval“ starověk od novověku, a když hallský profesor Christoph Cellarius (Keller) sestavil a roku 1676 vydal velmi oblíbenou příručku středověkých dějin (*Historia medii aevi*), začala se středověkem rozumět doba mezi vládou císaře Konstantina, případně jeho vítězstvím u milvijského mostu (312) a pádem Konstantinopole do rukou osmanských Turků (1453).

Byl-li ale středověk chápán jako protiklad modernosti, musel vzdělancům připomínat jakýsi nepovedený svorník, který v podstatě nedopatřením spojil dvě skvělé, vědou, uměním a vzdělaností proslulé civilizace. Za barbarskou dobu temna jej pokládali osvícenci a navzdory přechodnému blouznění evropského romantismu, které objevilo kouzlo hradních zřícenin a rytířských příběhů, ulpěla na středověku nálepka surové a nebezpečné doby, jíž si všímáme leda pro zvrácenou rozkoš z návratu k počátkům. Odtud také středověk jako nadávka, ale místo planých nářků nad odsudkem si raději položíme otázku, jak se mohla v údajně hrubé, pověrami a nevědomostí zamořené společnosti zrodit renesance? Naše rozpaky však renesancí nekončí, nýbrž začínají. Vedle italské, nebo také „velké“ renesance můžeme rozjímat nad proměnami karolínského světa, jimž se rovněž dostalo názvu renesance, po nichž měla následovat renesance otonská, a k antice se obracely i katedrální školy na obou stranách kanálu, které zase daly vzniknout renesanci 12. století. S jemnou nadsázkou, středověk by se mohl klidně přejmenovat, neboť s jedinou výjimkou (11. století) je tvořen pouze renesancemi.

Co nám tedy brání v pohledu na středověk jako na dobu dynamického a tvůrčího dialogu s antickými kořeny evropské civilizace? A lze vůbec oddělit středověk od renesance? Kam potom sahá středověk a kde a v čem hledat úsvit nové doby? Ještě v polovině minulého století platilo, že antika končila rokem 476 a novověk začínal v roce 1492. Mezi nimi měl ležet středověk. Zastavme se nejprve u prvního letopočtu, který je spojován se zásahem krále Odoakara, jenž sesadil posledního římského císaře Romula Augustula. Budiž, ovšem jak mohlo svržení vladaře, jehož moc končila u dveří císařských komnat, učinit tečku za celou dějinnou epochou? Zejména když víme, že se Odoakar zmocnil císařské koruny jen proto, aby ji poslal do Konstantinopole, kde si na jiném

císaři, totiž Zenonovi, obratem vyžádal titul prefekta? Co se změnilo? Všiml si někdo, že římskému světu v jeho skutečných i symbolických hranicích vládne jediný císař? Co si ale počít s rokem 1492? Přece jen, v Granadě se vzdal poslední muslimský emír a Kryštof Kolumbus doplul do Karibiku. Ale opět. Usínal snad kdosi 31. prosince s vědomím, že se 1. ledna probudí do nového, nejlépe renesančního věku?

Svého času bezmála posvátný letopočet 476 skončil v kabinetu kuriozit, kde mu dělají společnost jiné „osudové“ předěly, jako edikt milánský (313), pád Byzance (1453) nebo přítlučené Lutherovy teze na vratech kostela ve Wittenberku (1517). Naopak s plnou vážností se můžeme věnovat Černé smrti, která zasáhla evropský západ v letech 1347–1348, případně vynálezu knihtisku (1450) nebo cestám do Ameriky (1492). Nikoliv pro kouzlo okamžiku, jehož „velikosti“ vlastně nikdo ze současníků nebyl schopen dohlédnout, nýbrž pro způsob, jakým tyto události zasáhly do dlouhodobého vývoje. Morová rána zanechala hluboký demografický otisk, Johann Gutenberg († 1468) zpřístupnil vzdělání širokým vrstvám a Kryštof Kolumbus rozmetl svět antických geografů, jenž v latinské Evropě vyjma Skandinávie platil za nepřekonatelný.

Zvolený příklad ukazuje, že epochy nelze násilně oddělovat dílčími událostmi. Může se však historický výklad obejít bez dějinných předělů? Odložen a zapomenut byl sice generační koncept, který se zrodil v 19. století a vycházel z předpokladu, že blízké hodnoty mohou sdílet nejvýše tři generace, jež tak zároveň samy o sobě vytvářejí historickou epochu. Větší pozornosti se dostalo představě, v níž proti sobě stanuly dva modely, totiž církvi ovládaná, na biblických základech stojící stará společnost a moderní, vojensko-byrokratické struktury, jejichž rytmus určovala kapitalistická velkovýroba a kolonialismus. Sociálně-ekonomické vazby do svých úvah zapracovali rovněž marxisté, kteří si všímali nerovných smluv mezi vlastníky výrobních prostředků a námezdní silou, a protože třídně uspořádaná společnost nedokázala podle marxistů odstranit sílící sociální rozpory, třídní boj učinil ze společnosti otrokářské feudální, poté kapitalistickou a nakonec socialistickou, jež měla nenásilně (nerevolučně) přerůst v rovnostářský komunismus.

Marxistické periodizaci musíme přiznat přehlednost a srozumitelnost, ale zároveň nelze pominout, že přepjatým důrazem na třídně-materiální vztahy podřídila jedince a do jisté míry i společnost „neúprosné logice dějin“. Z takto nastavených souřadnic se vytratilo vše, co nepatřilo k materiální a ideologické základně, a netřeba asi dodávat, že obraz takto zkoumaných souvislostí nemohl být úplný. Zbývá nám tedy návrat k významově přetěžovaným pojmům a událostem, nebo bychom se snad měli periodizace vzdát? Proč ne. Již Aurelius Augustinus věděl, že sice žijeme přítomností, ale naše přítomnost není ničím jiným než průsečíkem věcí minulých, přítomných a budoucích.

Historické periodizace se ovšem dokázala vzdát až „Nová historie“ (*La Nouvelle Histoire*), když ve druhé polovině 20. století zasadila historický výklad do modelových struktur dlouhého trvání. V souvrství zvolna plynoucího času pomalé změny se zrodil dlouhý starověk, jenž přesahoval do doby karolínské, dlouhý středověk zase posouval historický výklad do pozdní antiky a z druhé strany nahlížel do světa průmyslových revolucí a dlouhý novověk mohl do svého půdorysu zapracovat inovační procesy 12. a 13. věku a zároveň se věnovat proměnám hodnot postindustriální společnosti. Také proto mějme na paměti, že se historik ve své práci neobejde bez epoch a mezníků, které však v podstatě nejsou ničím jiným než jeho užitečnými pomůckami.

K dalšímu čtení:

BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie*. Praha 2001.

BORSCHIED, Peter: *Virus času*. Praha 2007.

BORST, Arno: *Computus. Zeit und Zahl in der Geschichte Europas*. München 1999.

ELIAS, Norbert: *Über die Zeit*. Frankfurt am Main 1984.

LEDUC, Jean: *Les Historiens et le Temps. Conceptions, problématiques, écritures*. Paris 1999.

LE GOFF, Jacques: *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě*. Praha 2005.

LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha 2007.

GUREVIČ, Aron J.: *Kategorie středověké kultury*. Praha 1978.

POMIAN, Krzysztof: *Historia. Nauka wobec pamięci*. Lublin 2006.

SOKOL, Jan: *Rytmus a čas, Čas a jazyk. Přehled filosofického i vědeckého myšlení o čase. Rytmus jako základní časová zkušenost*. Praha 2004.

VASÍČEK, Zdeněk: *Archeologie, historie, minulost*. Praha 2006.

WERSTADT, Jaroslav: *Otázka „středověku“ v periodisaci všeobecných dějin*. In: K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám 1872–1932. Praha 1932, s. 5–18.

WHITROW, Gerald J.: *Die Erfindung der Zeit*. Hamburg 1991.

Úkoly k zamyšlení:

1. Jaký je smysl a význam periodizace v historické práci?
2. Jaké znáte typy a druhy historických periodizací?
3. Co to znamená dlouhé a krátké trvání?
4. Kdy a proč se začal užívat „náš“ letopočet?
5. Lze římsko-německého císaře a českého krále Karla IV. pokládat za panovníka vrcholného nebo pozdního středověku? A proč?